

לא-יסור שבט מיהודה

...אם יש מקום שיש שם ניר וממלכת לגולת ישראל, ואין רודים בהם ולא מושלים עליהם; ואילו ידעתי כי נכון הדבר הייתי מואס בכבודי ועוזב גדולתי ונוטש משפחתי, והייתי הולך מהר אל גבעה בים וביבשה עד בואי אל המקום אשר אדוני המלך חונה שם..." (חסדאי אבן שפרוט במכתבו למלך כוזר)

א

עם חורבן הבית וביטול המדינה לא נעקר מלב העם שהלך בגולה הרצון לחיי עצמאות ממלכתית; עדה לכך — שאיפתו העמוקה לשוב אל מולדתו ההיסטורית, בה גדל וצמח, שאיפה שלא פסקה בשום דור מן הדורות. אולם, יחד עם זאת, עדים לכך גם נסיונותיו של העם לחידוש חיים ממלכתיים בגולה מבלי שהיה בזה משום ויתור על שיבת ציון, ונסיונות כאלה נעשו במשך גלותו הארוכה בתפוצות שונות בתקופות שונות. אולם עצם העובדה, שהזיונות אלה חזרו ונישנו פעמים רבות בהיסטוריה, עצם עובדה זו מוכיח, כי אין אלה מקרים-ארעיים, אלא גילויים של אנרגיה לאומית חבויה, שהתפרצה מדי פעם בפעם במאמצי האומה לכבוש לעצמה מעין עצמאות מדינית ועמדה ממלכתית.

וכאן יש מקום לשתי הערות:

ראשית, הנסיונות האלה לכבוש מעמד ממלכתי בגולה לא עמדו מעולם בניגוד ובסתירה לשאיפה ההיסטורית לחדש את ממלכת ישראל בארץ מולדתו ההיסטורית, בארץ האבות. להיפך, נקל להיווכח, שהמלכויות היהודיות שקמו בתקופות שונות בארצות הגולה ראו בקיומן העצמאי לא פתרון סופי, אלא ארעי לבעיה הלאומית, ולעתים הביעו מושליהן בגלוי את אמונתם העמוקה בשיבת ציון המלאה, בהתאם ליעוד הנבואי של נביאי האמת בישראל. כך כותב בפירושו המלך יוסף הכוזרי במכתבו לחסדאי אבן שפרוט: וכך ראו, בלי ספק, גם מלכי המיאד, שדאגו לבוא לקבורה לאחר מותם בבית-הערים, מרחק 80 תחנות-מעבר מארצם.

ולא זו בלבד אלא שיש להדגיש, שכל הנסיונות לחידוש מלוכה יהודית בגולה בכל מקום שהיא — אם בחצי האי הערבי או בארץ הבש, אם בכוזריה או בין שבטי הברברים שבצפון אפריקה — נדדו תנועה משיחית והגבירו את האמונה לגאולה שלמה ולקיומן נידחים לארץ אבות. לעתים קרובות תנועה כזו בארצות קרובות ורחוקות, צורה מיסטית, אולם תמיד ניזונה תנועה משיחית מסוג זה מהגדרה, שקיום שלטון יהודי אי שם בעולם הוא ביסודו לא דמיון אלא עובדה של ממש.

הנה, יש להבחין בין תנועות של מרד והתפרצות, כגון אלו הקשורות בשמותם של משיחי-השקד בגן עובדיה האצפהאני (750-754) או סירני (720) וכדומה, שלא היתה להם מטרה להתבצר בגליל אלא הזון משיחי להגיע לציון בדרך נסים — ובין תנועות שגרמו לתקומה ממלכתית בגולה, בני-לדי הבקרים שלהם הוקדש מאמרי זה.

הנסיונות האלה לתקומה ממלכתית לא פסקו בכל הדורות, אלא שלא זכו — לא בזמנם ואף לא לאחר זמנם — להיסטוריקון רושם רשומות, אשר ינציח את זכרם לדורות הבאים כראוי להם, כאשר זכו דברי ימי האומה בימי הבית השני. ואמנם, על הנסיונות הממלכתיים בגולה אין לנו אלא קטעי דברים אשר ניצלו במקרה ובדרך נס בספרות העתיקה שלנו או בספרות הלועזית. שרידים ארכיאול-

לוגיים ריאליים כמעט שאינם, ובמקום שישנם כמעט שלא נחקרו; ומהיצירות הרוחניות והדתיות שנוצרו פה ושם לא נשארו אלא שרידים דלים. יתכן, כי בעתיד יתווספו עוד אוצרות גנוזים, אשר ירחיבו את יריעת ידיעותינו בענין זה. אכן, לעת-עתה אין לפנינו אלא ידיעות ערטילאיות וניצוצות בודדים; בין כך ובין כך עצם עובדת קיומן וחורבנן של ממלכות יהודיות בגולה בתקופות שונות ובתפוצות שונות אינו מוטל בספק, אפשר כבר לצרף נסיונות אלה לתמונה אחת.

מטרתי במאמרי זה היא להעלות ניצונות בודדים, לצרפם יחדיו כדי שיתלבנו הדברים ותתבהר התמונה, תמונת מאבק הדורות של אומה — בעודגה בגלותה — על חרות ועל עצמאות.

מניתי שנים עשר נסיונות של קיום ממלכתי בגולה הראויים לשם מדינות או ממלכות וידועים לנו בהיסטוריה שלנו; ושתיים מהן הן דוגמאות של ממלכות עצמאיות גדולות ה"מושלות בכיפה", אשר עצמאותן נתקיימה דורות, ואשר הטילו את מרותן על גויים וארצות.

לסוג זה שייכת בראש וראשונה המדינה היהודית אשר קמה בערב מלפני האיסלאם; מדינת חמיאר היא תימן, אשר בה היה ישוב יהודי גדול מיוצאי ארץ-ישראל ובה שלטו, בזו אחר זו, שתי שושלות מתיהדות. מחוץ לחמיאר — חדרה היהדות גם לנאות חג'אז, לעיר מדינה ולשבטים אשר מסביב לה והתבצרה בחיבר; כאן האריכה ימים כממשלה בלתי תלויה או, נכון יותר, כשבטים בלתי תלויים, עד ימי מחמד — ברבע הראשון של המאה השביעית.

המדינה השנייה הגדולה אחר קום ממשלות ישראל בחג'אז שבערב ובחבש היא כוזריה, אשר הופיעה על במת ההיסטוריה עוד במאה הששית — בקאוקז ובערבות אשר מצפון לים הכספי, בין הדון ובין נהר איטיל היא הוולגה. לאחר זה התפשטה כוזריה ופרצה מערבה וגם מזרחה, בלעה בקרבה את קרים, ועד קיוב הרוסית הגיעה, והשתלטה על אונגריה. בכוזריה היה ישוב יהודי גדול ובאמצע המאה השמינית התייחדו הכוזרים ושריהם, ואתם התייחד גם הצבא וחלק גדול מישובה. במשך 250 שנה — ולדעת החוקרים האחרונים — במשך 500 שנה מופיעה כוזריה כמדינה יהודית (740—1240).

לסוג השני — הממלכות היהודיות הארעיות, שייכות עשר מדינות.

הראשונה במעלה היא הממשלה היהודית — או הממשלות היהודיות אשר קמו בארץ הסמוכה לתימן — בחבש. הגברת היסוד היהודי בחבש העתיקה, מלפני שנתבצרה בה הנצרות, כרוכה וקשורה בהגברת השפעתם של שושלת מלכי חמיאר היהודית, אשר פרשה את שלטונה בתקופה מסוימת על חבש — עוד במאה השלישית לספה"נ. אכן, על יהדות חבש הקדומה עברו חליפות ותמורות — ימי גאות וימי שפל: שלוש דתות נאבקו על השלטון: הנצרות, היהדות והאיסלאם. יש לציין תקופות מסוימות, בהן גברה היהדות בחלקים השובים של חבש, כגון השפעתה בסוף האלף הראשון לספה"נ. וכן במאה הי"ד, שאז קמה שוב מלכות יהודית בחלק מחבש, ונאבקה על קיומה עם שכניה מכל הצדדים, הנוצרים, המוסלמים והכושים עובדי-האלילים. הממשלה היהודית בחלק חבש, או ממשלת הפלשא, נתקיימה זמן רב — עד המאה הי"ז שאז נחרבה על ידי הנוצרים.

השנייה היא חדיב (אדיאבנה) — בארץ פרס, אשר מושליה התגיירו עוד בראשית המאה הראשונה לספה"נ — הלא הם הילני המלכה וזוטוס בנה, וצאצאיהם השתתפו במלחמה היהודית הרומאית.

שלישית לה מדינה קטנה בדרום בבל, שנוסדה על ידי האחים חסינאי וחנילאי, אשר מרדו במלך ארתבן בראשית המאה הראשונה לספה"נ, ומדינה זו נתקיימה כ־16 שנה. התייחותה של זנוביה, מלכת תדמור, חלה בש' 264, ועליה נעמוד להלן.

עוד במאה הששית היתה מדינה יהודית הפשית קטנה קיימת באי יטבה במבוא אילת, עליה מספר לנו פרוקופיוס, שהיא נתקיימה עוד בימי יוסטיניאנוס ועל ידו נחרבה. ששית מסוג זה היא הממשלה היהודית אשר הוקמה על ידי מרזוטרא, שמרד בקובאד מלך פרס (בש' 520); השביעית היא זו שנוסדה במלאבאר בהודו על ידי יוסף רבן — במאה הרביעית — ונתקיימה בה כאלף שנים; השמינית — המדינה העצמאית אשר הוקמה אף היא בצפון אפריקה, בואדי

דרעה, במאה הי"א: התשיעית — המדינה היהודית הבארבאריית בנשיאותה של כאהינה דהיה, והעשירית בגוויניאה ההולנדית, שנתקיימה עוד במאה הי"ח. מכאן נעבור לסקירה מפורטת יותר, לפי סדר היסטורי.

ב

הדוגמאות הראשונות לחיי עצמאות בגולה אנו מרגישים עוד בראשיתה, — בגלות שומרון. אמנם, כתבי הקודש המספרים על גלותם של עשרת השבטים לחלה ולחבורה, לגוזן ולערי מדי אינם מודיעים לנו כלום על גורלם ההיסטורי בארצות גלותם אלו, ואף מתוך מה שמובא בספרות המאוחרת, בכתובים האחרונים, בתלמוד ובמדרשים ידוע לנו רק על קיומם של קיבוצים יהודים חשובים בארצות הללו כצאצאי עשרת השבטים, אולם לא נודע אם הגיעו בארצות פזוריהם אלו לחיי עצמאות וממלכה. רק בתקופת הגאונים הגיעו אלינו „דרישות השלום“ והידיעות הראשונות — לרוב דמיוניות — על קיומה של ממלכה יהודית, או על קיומם של שבטים חפשיים „מעבר לסמבטיון“, בהרי קאוקז וכדומה (אלדד הדני) וכן ידיעות מאוחרות יותר, אבל מהימנות יותר, מפי פתחיה מרגנשבורג ובנימין מטודילה, כגון המרד של דוד אלרואי בכורדיסטאן וכיוצא באלה.

ייתכן, שיהודי קאוקז, ובמיוחד יהודי גרוזיה, מקורם מהשבטים היהודים החפשיים, אשר התקיימו קיום ממלכתי עוד מימי קדם. מכל מקום, זוהי המסורת הרווחת בקרב יהודי גרוזיה ואף בקרב יהודי דאגיסטאן, ואסמכתות לכך אנו מוצאים בכרוניקות הארמניות והגרוזיות הקדומות. אולם מכיון שאין לנו עובדות ברורות על קיומם העצמאי של השבטים הללו לא נטפל כאן במאמר זה ביהודי קאוקז, שלהם הקדשתי פרקים מיוחדים בספרי „נדחי ישראל“¹.

נתחיל בגולת מצרים שבסוף בית ראשון ובראשית ימי בית שני. רמזים ברורים על כך יש במקרא: „ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען“ (ישעיה י"ט 18). הכוונה היא, כנראה, לגדודי ישראל במצרים „חיל היהודים“, בשירות מלכי מצרים ופרס, ושעליהם מספרים הפפירוסים של יב וסונה במצרים העליונה². קרוב לודאי, שצאצאיהם היו אלה שהגרו ממצרים לגור בחבש, ומהם השתלשלו ה„פלשא“ של זמננו.

אכן, ראשית התישבותם של היהודים במצרים היתה עוד בסוף ימי הבית השני, כ־250—300 שנה לפני הכיבוש ההילניסטי³. לפי אגרת אריסטיאס שרתו יהודים עוד בצבאו של המלך פסמתיך, אשר נלחם בבני כוש (פסמתיך השני: 589—594), ואותו מקור מזכיר גם יהודים שירדו מצרימה יחד עם הפרסים (אגרת אריסטיאס סעיף 13: 35) כתבי יב מודיעים לנו על קיומה של מושבה יהודית בגבולה הדרומי של מצרים עוד לפני הכיבוש הפרסי ובזמנו (חיל היהודים ביב — 525); הישוב גדל בתקופת היוונים; ואגרת אריסטיאס מספרת על 100,000 יהודים, אשר הובאו כשבויי מלחמה על ידי תלמי הראשון סוטר, בשנת 320 לפני הספירה ועל שחרורם בידי יורשו תלמי השני פילאדלפוס⁴.

אם המספרים הללו מדויקים או שהם טעונים בדיקה — הרי נשארת העובדה הברורה והקיימת, שישוב יהודי חשוב, חקלאי-צבאי, ישב במשך דורות רבים בדרומה של מצרים; ואם אמנם לא היתה זאת מדינה, הרי היתה זו אבטונומיה יהודית קטנה. התושבים היהודים עסקו בחקלאות וגם בעבודת צבא, והיוו כוח חשוב להגנת גבולות מצרים. בתקופה מסויימת, כאשר התחילו המצרים להצר צעדיהם, בחרו לעזוב את מקומותיהם ולהגר דרומה לעבר כוש, ויש יסוד לדעה שהם היוו את שכבת היסוד ליהדות חבש, למדינת הפלאשים, אשר הופיעה בתקופה מאוחרת יותר.

1. „האובדים בארץ אשור“, „יהודי ההרים בקאוקז“ ו„יהודי גרוזיה“, נדחי ישראל, תל-אביב תשי"ג (עמ' 37—60).

2. Artur Ungnad: Aramäische Papyrus aus Elephantine, Leipzig 1911.

3. א. צ'ריקובר, היהודים במצרים בתקופה ההלניסטית הרומית, ירושלים תש"ה, עמ' 16 ואילך.

4. אגרת אריסטיאס, י"ג, לה.

מכאן נעבור לקצה המזרחי של ממשלת פרס — לישובים היהודיים שבבבל — על גדות פרת וחדקל. הישובים הללו הופיעו במשך הזמן גם כגורם מדיני ממלכתי. כך הצליחה היהדות עוד במאה הראשונה לפני הספירה — בתקופת הורדוס — לחדור אל ארץ חדייב (אדיאבנה), — אחת המדינות של ממשלת הפרתים, אשר מקומה בצפונה של בבל, על נהר ז'בא, הנשפך לחדקל. כיום נמצא חבל זה בכורדיסטאן העיראקית. בהשפעת חכמי ישראל התיחד בית המלוכה של חדייב; הילנה המלכה (מתה אחר שנת 45 לספ"ה) וזוטוס (איזטס) ומונבו בניה (בסוף המאה הראשונה לפני ספ"ה ובראשית המאה השניה) ויחד אתם רבים מבני היחס.

במשך שניים או שלושה דורות היתה דת ישראל הדת השלטת במדינה זו, וחכמי ישראל הרביצו בה תורה. מלכי חדייב ונסיכיהם המתייחדים נהגו לעלות לרגל ולהביא את מתנותיהם לבית-המקדש וללמוד תורה בירושלים, וכמו כן להעלות את עצמות אבותיהם ואמותיהם למנוחת עולם בירושלים. בירושלים ידוע בית-הקברות הנהדר למלכי חדייב, הנקרא בשם מערת "כלבא שבוע", ושרידי קיימים עד היום⁵. עוד בימי המרד הגדול (68—69 אחרי הספירה) נטלו צאצאי בית חדייב וחילותיהם חלק פעיל בהגנת הארץ נגד הרומאים, אלא שמאז החורבן לא נשארו עקבות מהימנות, מהם ומיהדותם⁶.

נסיון שני להקמת מדינה עצמאית נעשה על ידי היהודים בפרס ובדרום בבל על ידי האחים חסינאי וחניילאי, אשר מרדו במלך הפרתי ארתבן השני 10—40 אחרי הספירה⁷ והצליחו להבטיח מדינה עצמאית עם שלטון יהודי בראשה. מדינה זו התקיימה, לפי דברי המקורות שלנו, כשש-עשרה שנה, אולם היא נהרסה בידי מתרדת, חתן המלך ארתבן, אשר הצליח להתגבר על האחים היהודים (בשנת 36 לספירה בערך). שרידי הצבא היהודי נפוצו ונמלטו לסילייקיה, שליד בבל הקדומה, ואחרים לנהרדעא ולנציבין⁸, ומבניהם למדו תורה בישיבות בבל.

כאן המקום להזכיר את התייחדותה של המלכה זינוביה — מושלת תדמור⁹ (פלמיר) אשתו של פפא בר נצר (אודינת) אשר מלכה בתדמור אחרי מות בעלה כמלכה עצמאית (בשנת 264) וניהלה מלחמה עזה עם רומא. ידוע הדבר, שהמלכה זינוביה, שמוצאה משבטי ערב היתה יהודית

5. "ומקבלים גרים מן הקרדיים ומן התרמודיים וכו'... וינחם בתלח וחבור נהר גוזן וערי מדי — חלח זו חלזון; חבור זו חדייב; נהר גוזן זו גוזה וערי מדי — זו המדן וחברותיה" (יבמות ט"ז ב.). חדייב-אדיאבנה סמוך להרי קרדו, ויונתן מפרש, בתרגומו לירמיהו נ"א כ"ז: ישאו נס בארץ... ממלכות אררט, מני, ואשכנז: ממלכות ארעא דקרדו, משרית הורמיני וחדייב. וכתב אוברמאייר בשם ריטטר: "יתכן שהמספר הגדול של הישוב היהודי נתהווה לרגל חסותם של מלכי חדייב (אדיאבנה), אשר התייחדו בסוף המאה הראשונה לספירת הנוצרים; אולם עקב התעמולה המיסיונרית הנוצרית אשר פרצה כאן התחילה התנצרות היהודים לכנסיה הסוריאנית, כגון באידיסה (אורפא) וביזבדא, והישוב היהודי התמעט וכמעט נעלם כליל". במס' יבמות — מתנהל ויכוח ארוך אם מותר או אסור לקבל גרים מקרדו — הסמוכה לחדייב, וכמו כן מהתרמודיים — או התדמוריים. עצם ההשוואה בין גרי תדמור וגרי חדייב אופינית היא. הצד השווה שבהם, שרבו בהם הגרים וילידי נשואי-תערובות בין היהודים ובין הגויים המתייחדים; התדמוריים, למשל, התייחסו ל"עבדי שלמה" שנשאו נשים יהודיות או נכרים מהחיילים התדמוריים שנשאו באונס בזמן החרבן את בנות ירושלם (יבמות ט"ז א.).

Jacob Obermeyer: "Die Landschaft Babylonies im Zeitalter d. Talmuds 1929 — Frankfurt a.M.

6. קדמוניות ליזוסף פלאביוס, ס' עשרים II וד"ר מ. כהן: "קברי המלכים", נפש מלכי בית חדייב, תל-אביב תש"א.

7. רנה דיוסו: Les Monuments Palestiniens et Judaique par Rene Dussand, Paris 1912, p. 40-54.

8. גרץ, ב', עמ' 30.

9. גרץ, ב', עמ' 368—370.

9. אופיניים הם דברי ר"ב, במאה ה"ב, שתדמור במדבר, הבנויה חומה ע"י שלמה המלך יש בה "כאלפים יהודים גבורים מלחמה ונלחמים עם בני אדום ועם בני ערב, שהם תחת ממשלת נור אלדין, ועוזרים לשכניהם הישמעאלים (אולי הכונה כאן לכת האסמעאילים?). ובראשם רבי יצחק היוני ורבי נתן ורבי עוזיאל ז"ל. מתיאור זה מתקבל הרושם שישוב יהודי זה שבתדמור עצמאי היה ובלתי תלוי בנוצרים (בני אדום) ואף לא במוסלמים הסונים (בני ערב).

לפי דתה. הישוב התדמורי התיחס, לפי מסורת קדומה, ל"עבדי שלמה" ולנשואי תערובות. מה שנוגע למלכה זינביה, — עליה מעידים מקודות נוצרים נאמנים, שהיא אימצה לה את דת משה וישראל ותמכה בידי תלמידי-החכמים. ואף-על-פי שלא נשארו מקורות יהודים ברורים בענין, אין לפקפק בעצם העובדה. מאידך גיסא, ידוע הדבר מתוך התלמוד, שהיו חלוקי דעות פוליטיים בינה ובין כמה מחכמי ישראל, אשר השתתפו גם במרד מקומי שפרץ נגדה, והתלמוד מוסר לנו על עולא בר קושר שברח מפניה והסתתר בביתו של ר' יהושע בן לוי בלוד. המלכה זינביה נוצחה במלחמתה עם אורליאנוס קיסר ונלקחה על ידו בשבי והובאה לרומא, ושם מתה. אמנם ממעשה זינביה אין לתלמוד שכל בני עמה — אנשי תדמור — התייהדו, אולם אין ספק, שבתקופת שלטונה ואף לפני תפשה תנועת ההתייהדות מקום נכבד בתדמור.

המסורת התלמודית מספרת על אבא אריכא וידידותו עם המלך הפרסי האחרון מבית הארשקים, הוא ארתבן החמישי (213—227).

ידועה העמדה המיוחדת, שרכשו להם בני הגולים בבבל — כמדינה בתוך מדינה, עם "מלכם" ריש גלותא מבית דוד, בראשם. לראשי הגולה היתה הסמכות העליונה, סמכות השיפוט — והסמכות לגבות מסים מכל היהודים. סמכות זו שהוכרה על ידי ממשלות פרס — האחימנידים — הפרתים, הארשקים, הססאניים — נמשכה מאות שנים, עד הכיבוש הערבי, וגם לאחריו — עד ימי הכיבוש המונגולי ועד בכלל — עשרות דורות רצופים. אחד הסופרים השיעיים, אבוראלאסוד אלדאלי, מספר על פגישות ראש הגולה עם עלי או עם חבריו המובהקים: "פגשתי פעם אחת את ראש הגולה, והוא אמר לי: הנה ביני ובין דוד שבעים דור, ובכל זאת, כשרואים אותי הם רוחשים וחולקים לי כבוד, מכירים בזכותי ומאשרים את חשיבותי. ואולם אתם — ביניכם ובין נביאכם רק דור אחד, וכבר הרגתם את בנו" (חוסיין, נכדו של מחמד)¹⁰.

אין מן הצורך לאמר, שזו לא היתה מלוכה, אלא כוח מדיני מגובש שהיה יכול ללבוש, בתנאים מתאימים, צורה של מלוכה, ביחוד יש לשים לב להופעתו של הכוח הצבאי היהודי בפרס.

נסתפק בעוד שתי דוגמאות: האחת היא המרד הגדול אשר חולל כמאה שנה אחרי הכיבוש המוסלמי "משיח השקר" עובדיה או אבו עיסא האצפהאני, אשר יצא בראש צבא יהודי גדול, עשרת אלפים איש, על מירוואן השני (755—756, ולדעת הרכבי בשנת 745—755); והשניה היא — מרידתו של דוד אלראי בכורדיסטאן בסוף המאה הי"ב, עליה סיפר בן דורו הנוסע המפורסם ר' בנימין מטודילה. יש דעה, שדוד אלראי בא מכוזריה. מכל האמור נקל לראות, כי הגולה היהודית שבפרס הכילה בקרבה יסודות לוחמים ומוכנים להלחם על עצמאות ממלכתית.

מכאן נחזור להשפעתם של היהודים בחצרות המלוכה בתקופה הקודמת לזו שעליה דיברנו, וכן השפעתם הדתית-התרבותית של היהודים.

אחרי שושלת הארשקים תפש את השלטון ארדשר הססאני (224—241) בן פפאקה. ארדשר נעשה מושל על כל ארצות הפרתים (226 אחרי הספירה). בית הססאנים נודע ביחסו הקנאי לדת זרטושטרא, וברדיפת כל ה"כופרים", לרבות היהודים. עם זאת מציינת ההיסטוריה את השפעת היהדות אף בבית-המלכות הזה — כגון המלכה אפרא הורמיד, "אימיה דשבור מלכא", אשר שמרה על כמה ממנהגי ישראל (נידה, דף כ', ע"ב). שבור מלכא השני (310—379) העביר כמה אלפי יהודים מארמניה לפרס, אולם לשבור ג' (383—388) וליזדיגרד א' (399—420) היו יידיים קרובים בקרב היהודים — ר' אשי, מר זוטרא, אמימר והונא בר נתן.

יזדיגרד זה נשא את בתו של אחד מראשי הגולה או מחכמי ישראל הגדולים, היא שושנדוכת, אשר יסדה את מושבת היהודים בגא"י אשר באצפהאן¹¹ ובנה נרקיס היה ממייסדי חורזם.

10. ת. ז. הירשברג, בצל האסלאם, עמ' מ"ב.

11. י. בן-רצבי, "שפוני טמוני חול", תרביץ, שנה כ"ב (תשי"א), עמ' 196—197.

וכן: Ernst E. Herzfeld: Archeological History of Iran, London, 1935, p. 106 etc.

הרי כי כן אנו רואים את השפעתם של היהודים בהצד המלכות. התקפתם הראשונה של האפטאליתים על חורסאן היתה בשנת 724. נלחם עמהם בר-א-הרן החמישי הוא בהרם-גור (420—438) — בנו של יודיגרד הראשון מאשתו שושנדוכת, ואחריו — יודיגרד השני (438—457). את המלחמות המשיך יורשו פירוז (459—484), שנכשל במערכותיו עם האפטאליתים (בשנת 459—479) ונהרג בשנת 484.

נסיון דומה לזה, שבימי ארתבן השני הנ"ל, נתחדש בפרס בתקופה מאוחרת יותר — בימי קובאד א' (488—531). בראש המרד הזה עמד ראש-הגולה בעצמו, הוא מרזוטרא¹² — בשנת תנ"ב לחורבן הבית, היא שנת 520 לספה"נ. בחיל יהודי של 400 איש גרש את אנשי מצדק והקים ממשלה יהודית, אשר התקיימה שבע שנים.

ואלה דברי המקור — סדר עולם זוטא — המוסר על כך: „איתחזי ליה עמודא דגורא ונפקון בהדי ארבע מאות גברין ועבדו קרבא על פרסאי ואורית מלכותא, וגבי¹³ בוזיאתא (מסים) ז' שנין". מרכז המרד היה במחוזא, ליד קטיסיפון, דהיינו בין סילייקיה ובין בבל העתיקה, ולאחר שנתפור נתבטלו הישיבות הקדומות ולא נתחדשו אלא בצפונה של ארם-נהריים על נהר זבא. מכאן רמז לכך, שעדיין היה אז ישוב יהודי חשוב במקום קיומה של חדייב — ואולי זו היא הידיעה האחרונה על צאצאי יהודי חדייב.

באותה שעה נוסדה מדינה יהודית אחרת רחוקה ונידחה בירכתי הודו — במלאבאר אשר במזרח. ראשיתה של מדינת היהודים הלזו קשורה עם הופעתו של יוסף רבן במלאבאר בשנת 379 לספה"נ, היא ד' קל"ט ליצירה. טבלאות הנחושת העתיקות בשפת תיאמול, השמורות עדיין בביהכ"נ בקוצ'ין, מעידות על הזכויות לאבטונומיה ממלכתית אשר קיבל יוסף רבן מאת מלך הבראהמנים אירבי ואנמר (Irbi Parcuran Iravi Vanmar) בעיר אנג'וואנאם — היא שינגלי או קראנגאנור. הטבלאות מספרות על הסמכויות של שלטון ריבוני ועל הסמלים שקיבל יוסף רבן ועמו. אין ספק, שזו היתה ממלכה אבטונומית כשאר נסיכויות הודו, ושממלכה זו התקיימה כאלף שנים, דהיינו עד תחילת המאה הט"ז, ואז נחרבה במסיבות טראגיות (בשנת 1471) ושרידי היהודים עברו או הוגלו לקוצ'ין, ושם בנו את ביתם החדש בשנת 1565. בימי עצמאותם מלכו כ-50 מלכים יהודים בזה אחר זה, כולם משולשלת יוסף רבן. רק עכשיו זכינו לעלייתם של שרידי היהודים האלה לארץ, משתי העדות שבהם — הלבנים והמשוחררים¹³.

ג

סמוך לאותה תקופה בה נוסדה מדינת יהודים בקראנגאנור — שייכת גם מדינה יהודית אחרת, בגולה אחרת, בגבולות ערב, דהיינו מלכות ישראל שבחמיאר היא תימן. לפי שמתברר מתוך „כתבא דחמיר" ואחר-כך מתוך הכתובות על גבי המצבות שפוענחו בזמן האחרון נפוצה היהדות בתימן עוד במאה השלישית לאחר הספירה. ואולי עוד לפני זה, כפי שאפשר לדון על פי חדר הקברים של נסיכי חמיאר („קול-חמיר") במערות הקברות שבבית-שערים — אם הם יהודים או מתיידיים. מאז ידועים לנו הרבה שמות של מלכי חמיאר ונסיכי תיהאמא שהתייחדו.

ביחוד ידועים לנו מלכי חמיאר הנושאים את התואר „תובעה", שלחמו את מלחמות חמיאר בכובשים הנוצרים, מלכי אכסום החבשית; אלה „התובעות" משלו מסוף המאה הרביעית ואילך במשך תקופה של מאה שנה בערך. ברור הדבר, שבאותה תקופה הייתה היהדות שרשים עמוקים למדי בכל ארץ חמיאר, ואלה הם המלכים המתיידיים, אשר מלכו בתימן לפני שושלת בני כריבא:

12. גרץ, כרך ג', ציון א' בסוף הכרך.

13. גרץ, ב', עמ' 452—453.

ולפי נוסח אחר:

1 יאצירוס יוהנעם — זו אל קרנין הוא גם אסעד, כבש את מדינה יתרב וכל מערבה של ערב ואת אכסום, ושלטונו — מעבר לים סוף (ש' 270). מת בש' 275 ובזמנו היתה היהדות בשני עברי ים סוף שלטת.

2 ובנו: שמר יוהרעיש מלך שבא ודו ראידאן, מת בש' 300. בזמנה של זנוביה מלכת תדמור התפשטה ממלכתו צפונה והוא בא לעזרתה במלחמתה נגד אברליאן (273/4).

3 שמר יוהרעיש בן יאצירוס יוהרעים (יוהנעים) — כבש גם את החלק הדרומי של דרך-הלבונה עד חצרמות, המפרץ הפרסי.

3 חסאן תובעה — מיוצאי חלציו של שמר 320—325, עמד ביחסי קרב עם קונסטנטין — (התימר ביהדותו?) ע' 90 כנ"ל.

4 עמר הוא שלמה בן דוד, נכדו של אסעד הראשון — יהודי.

לפי ראטינס כרך א' עמ' 89—91

1 ישיר יוהנעם או יצירוס יוהרעם מלך שבא ודו רידאן, התיחד בש' 270.

2 שמר יוהרעיש בנו בש' 281—300 מלך שבא ודורידאן וחצרמות וימנת. מיוצאי חלציו:

3 חסנתובעה, התיחד בש' 320—325, עמד ביחסי קרב עם קונסטנטין.

4 עמר-שלמה 325—330 היה יהודי היה בנו של דוד, נכדו של אסעד א', נשאר יתום מאביו. מת בצעירותו.

5 אלמנתו — בלקיס או מקדה בת קודקוד הדהד נסיך תוהאמא או חמדן. הודהוד או אדד היה אבי השושלת החדשה. (היינו מלכי כריבא יוהנעים). יוהאמן מלכי כריבא, היה, איפוא, אחיה של מקדה.

ואלה הם שמות המלכים לבית הכריבה:

1. מלכי כריבא יוהאמן 378—385 — המתיהד הראשון ממלכי כריבא ובניו (2, 3, 4).
2. אבו כריבא אסעד (אשעד) כמאל או אסעד כריבא המתיהד השני 385—420.
3. דיראי אמרה אימן — 420 (הירשברג (ע' 60): דריאמו אימן.
4. שרחבל יעפור, אחיו של דיראי 420—455 ובן אבו-כריבא אסעד.
5. עבד-כולאלם 455—460 קיבל את הנצרות.
6. שורחבל יכוף 460—470.
7. מעד כרבה ינעם
8. לוחיעת ינוף
9. מרתד אילן 495—515, מתיהד.
10. יוסף דו־נואס 515—525 — יהודי.

זכרם של נגידי המיאר ("קול המיר") נשאר עוד ברשימות, אשר בכתלי המערות בבית-שערים, מהמאה השלישית. ביחוד ידועים לנו שמות מלכי המיאר הנושאים את התואר "תובעה", אשר נלחמו על חירות ארצם, תימן, ועל דתם היהודית עם הפולשים הנוצרים מאכסום של הבש — למן סוף המאה הרביעית ואילך עד תחילת המאה הששית לסה"נ. מלחמת הגבורה של התובעה האחרון יוסף דו־נואס וסופו הטראגי ידועים למדי. באותו זמן, ואף מאות שנים לפני כן, מופיעים שבטים יהודיים חפשים מעול גויים גם בצפון ערב וגם בדרומה: בצפונה — ב"מדינת יתריב" ובסביבותיה: בני נצ'יר, בני קוריט'ה ובארץ חיבר.

המדינה המתיהדת היהודית שבחמיאר — תימן — התקיימה כאמור במשך 150—250 שנה, אולם השבטים היהודיים העצמאיים בחג'אז ובתימן קדמו לה וגם המשיכו קיומם עוד מאות בשנים לאחריה.

כך ידוע לנו שעוד באמצע המאה הששית מלך ביתריב (מדינה) מלך או נסיך יהודי פיתאן אל שריף, שנרצח בערמה בידי בני קילה; וכן ידוע ומפורסם המשורר היהודי שמואל בן עדיה (560) שהיה שליט עצמאי במבצרו אבלק אשר בתימא¹⁴.

כאן המקום להזכיר על קיומה של מדינה יהודית קטנה באי יטבה, כיום — טיראן — במבוא למפרץ אילת.

לצערנו, לא נשארו לנו שום ידיעות על ישוב יהודי אבטונומי זה, מלבד מה שזכר אצל פרוקופיוס¹⁵, אולם ידוע הדבר, שעד זמנו של יוסטיניאנוס, בתחילת המאה הששית נהנו תושבי האי היהודי הזה משלטון עצמי מדיני. בתקופה מאוחרת יותר מספר מקריזי (במאה הי"ב) על אי-השומרונים — ג'זירת אלסאמירי — שבתוך ים-סוף, אשר בו מצאו מקלט שומרונים מצרים בברחם מהכיבוש הערבי, ויש להניח, שאי זה זהה עם יטבה¹⁶.

בתקופה מאוחרת יותר מופיעים הפלשים, הם יהודי חבש, הידועים גם בשם "בית-ישראל", אשר למחקרם ולמחקר ספרותם הקדיש את כוחותיו הפרופסור י. נ. פיטלוביץ. מוצאם לא ברור: יש שהם מיחסים עצמם לאנשי שלמה המלך, מבני לויתה של מלכת שבא בשובה מירושלים, אשר נשתקעו מאז בחבש; ויש מיחסים אותם לצאצאי ה"חיל היהודי" — תושבי נב (אלפנטינא) וסונה (אססואן), שהיגרו מארצם דרומה (במאה החמישית) ונאחזו בהרי חבש, ושם יסדו להם ממלכה יהודית; ויש שסוברים כי הפלשא — מקורם מיהודי ערב, שעברו לחבש אחרי מפלתה של חמיאר היהודית במאה הששית אחר סה"נ. דעתי נוטה יותר למוצאם של הפלשא מיהודי מצרים-העליונה; משם הביאו אתם את כתבי הקודש בעברית או ביוונית; נוסח התנ"ך שלהם בשפת געז הוא לפי נוסח השבעים היווני, שמוצאו ממצרים; ואילו באו מתימן, הרי היתה להם מסורת יהודית-עברית ישר מארץ-ישראל, ולא היו זקוקים לנוסח השבעים שביוונית.

מכל מקום, ברור הדבר שבהרי חבש, נתקיימה ממלכה יהודית פלשית (או ממלכות פלשיות יהודיות אחדות), אשר המשכה אנו פוגשים עוד במאה הי"ז לספה"נ. במשך זמן רב הותקפו על ידי הממשלות הנוצריות, ולעתים עמדו נגד התקפות הללו בהצלחה מרובה, ואף שפכו את מרותם על שכניהם הנוצרים במשך תקופת זמן ממושכת למדי — כשלוש מאות שנה.

תקופה זו קשורה בשמה של המלכה גודית-יהודית אשר שלטה כ-40 שנה, ולאחריה — שושלת מיוצאי חלציה, אשר אמנם לא כולם נשארו נאמנים לדתם היהודית. בין מושלי השושלת הזאת ידוע שם מלכה אחת מהשליטות בהרי סמיאן בשם אסתה (אסתר) אשר השמידה את כל זרע המלוכה החבשית, חוץ מנסיך אחד, ויש יסוד שאף היא היתה יהודיה.

בימי מלך חבש הנוצרי זרע-יעקב (1438—1468) עזבו כמה נסיכים, משליטי צלאמת וסאמין, את הנצרות ועברו ליהדות, והפלאשה השמידו אמהארים רבים, פיזרו את צבא המלך והרסו כנסיות נוצריות.

יורשו של זרע-יעקב לבנא-דנגל התגבר על הפלשא ושלל מהם את עצמאותם המדינית. הפלשא כרתו ברית עם אחמד בן אברהים אשר עבר בראש צבא מוסלמי את הגבול הצפוני והתקיף את חבש (בש' 1536). אולם לאחר שהצליח לחדור לחבש לא שמר את דברו והתחיל להציק ליהודים בני בריתו, ואז פנו הפלשא לעזרת הפורטוגזים. המלחמות והמרירות נמשכו עוד זמן רב. ידועים לנו עליהן רק פרטים מועטים, כגון שמות

14. גרץ, ג', עמ' 91—92;

"כתבא דחמיר", ע' 50, 51, 52;

The Book of the Himyarites by Mobery, London, 1921 (p. 80—91);

ח. ז. הירשברג: ישראל בערב, הוצאת מוסד ביאליק, ת"א תש"א;

ישראל בן-זאב: היהודים בערב;

Rathiens. Sabaeica. I Hamburg, 1953.

15. Procopii de Bello Persico ועי' שאר ישוב ב', ע' 30—31.

16. ס' השמרונים, ע' 126.

מנהיגים רדאי וכלב אחיו, גושן ואחרים. אולם החשוב ביותר, אשר זכר גבורתו נשארה לזכרון הוא גדעון, אשר כרת ברית עם מושלים אחרים ועורר מרד במלך סוסיניאוס (Sasneyos) (או סוצינוס — סגד א'), אשר קיבל את הדת הקתולית.

מלחמות הפלשא בהבשים עשירות במעשי גבורה יהודית המזכירים את המלחמות בימי חורבן הבית ומלחמות ביתר. שמו של המלך היהודי הפלאשי האחרון גדעון שנפל בשנת 1624 נשאר בזכרונם כשמו של ברכוכבא¹⁷.

באותה שעה אנו עדים לריקום חיים ממלכתיים יהודיים בקצה השני של יבשת אפריקה — בין שבטי הברברים, ולמלחמתם הנואשה בראשותה של ה"כאהינה דהיה", בזרם הפלישה המוסלמי המתגברת אל המערב הפנימי.

בזמן פלישת הערבים קמה אשה מופלאה זאת דהיה אלכאהינה משבט הגרואים ועמדה בראש השבטים היהודיים, הנוצריים והברבריים, ופתחה במלחמה בפולשים הערבים. היא היתה הראשונה אשר הצליחה לאחד את הברברים לחטיבה אחת ולעשותם כוח מלחמתי, אולם היא נוצחה על ידי אויב חזק יותר, ונפלה הלל בשדה קרב בשנת 700 בערך. פרופ. ג. סלושץ סבור שגם במאות התשיעית והעשירית היתה קיימת ממלכה רחבה, אשר השתרעה מהרי חבש על פני כל ארץ סודאן ועד האוקינוס האטלנטי ובראשה — שבטים רוכבים יהודיים והוא מסתמך בזה על אלדד הדני¹⁸.

כהמשך היסטורי להופעתם המדינית של שבטי היהודים יחד עם הברברים בסוף המאה השביעית, יש לציין במיוחד את הנסיכות או המדינה היהודית בואדי דרעה, במערבו של מדבר צהרה. לדעתו של הרב יעקב משה טולידאנו¹⁹, נהנו יהודי ואדידרעה מחיי עצמאות במשך תקופה היסטורית ארוכה, אולי עוד מימי הרומאים, הביזנטים והואנדאלים, ואף אדרים הפאטימי לא הבקיע אליהם. אולם שום ידיעות מוסמכות לא הגיעו מתולדותיהם אלא בתקופה מאוחרת יותר. כך ידוע שבמאה העשירית התקוממו הנוצרים היושבים בחסותו של המושל היהודי יוסף בדרשם מעמד חפשי לגמרי. יוסף התנגד לדרישתם, אולם הוא מת; יורשו היה אחיו יעקב, ואחריו — שמואל בנו של יעקב ואלה התפשרו עם הנוצרים בייחדם להם את החבל המזרחי ולעצמם בחרו בחלק המערבי שנודע בשם ואדיזיתון, ולאחר כך בשם ואדידרעה. כעבור זמן מה חידשו הנוצרים את המלחמה, קרבות איומים פרצו אולם יעקב עם שמואל בנו שעמדו בראש צבא יצאו בנצחון מכריע על הנוצרים, שמצבם התמוטט לגמרי. הנשאים היגרו מן הארץ, ובמקומם באו מוסלמים אשר קיבלו עליהם מרות היהודים וישבו בחסותם של שולטנים יהודים כמאה שנים ויותר, עד ראשית המאה השתים-עשרה. בתעודה המובאה אצל הר' טולידאנו מתואר באופן דראמתי הקרב האחרון עם המוסלמים אשר בגדו ביהודים והתקיפו אותם במרמה ביום השבת והשמידו את כולם, ואבן עזרא בקינתו על קרבנות האלמוות הקדיש להם את החרוז הזה:

„וסות אקרעה עלי דרעה, אשר לפנים נתפשה

וביום שבת, ובן עם בת שפכו דמם כמים...”

מכאן — נקפוץ לכמה שנים אחורנית — מאפריקה לאירופה. בין כל הנסיונות ההיסטוריים לקיומה של מלכות-ישראל בגולה — החשוב ביותר הוא, בלי ספק, נסיונה של כוזריה, בה החזיקה היהדות מעמד כדת שלטת במדינה במשך מאות שנים אחדות. ההיסטוריונים הרוסים מימות הצארים מנו לכוזריה היהודית כמאתים ושלושים שנה — מימי בולאן ועד סביאטוסלב, נסיך קיוב, אשר נצח את הכוזרים וכבש את עיר הבירה. טולסטוב מחפש את שרשי הממלכתיות

17. פיטלוביץ: Quer durch Abissinien, Berlin 1909

אשכולי: Falasha Anthropology, Introduced by Wolf Laslau, Brandeis University

18. ג. סלושץ, נפוצות ישראל באפריקה הצפונית, סיפרת קוילקו, ירושלים, עמ' 11, 41, 47.

19. הר' י. מ. טולידאנו, „נר המערב“, ירושלים תרע"א, עמ' 20—22; 28—32 וכו'.

היהודית בכוזריה — בפרט הקדומה²⁰. אולם, פולאק הוכיח בספרו²¹, הנשען על מקורות ערבים ויהודיים — שלפניו לא הושם אליהם לב למדי מצד החוקרים הרוסים — כי מלכות כוזריה היהודית לא נתבטלה, אלא נצטמצמה והמשיכה בקיומה כמדינה יהודית כ־250 שנה. היא נחרבה רק על ידי המונגולים של צ'נגיס כאן (1224), ובסך-הכל נתקיימה כמדינה יהודית קרוב לחמש מאות שנה, ואף אחרי חורבנה נשאר לה שריד בצפון קאוקז, מקום שם מצאו מקלט שרידי השבטים המתיהדים ועדיין מסורת מוצאם היהודי חיה בפי צאצאיהם עד היום.

מתוך מכתבו של המלך יוסף (בנוסח הקצר ובנוסח המלא) ומתוך כתב-יד המבורג — המובאים כולם אצל קוקובצב אפשר להקים את השושלת של מלכי כוזר מראשית התגירותם ועד ימי המלך יוסף, אשר עמד בקשרי מכתבים עם חסדאי בן שפרוט, ואלה הם:

ע"פ כת"י האמבורג (א): (ג) מנשה נכדו. אחריו בא:

(ד) חנוכה, אחי עובדיה, וצאצאיו:

(ה) יצחק בנו

(ו) זבלון נכדו

(ז) משה (ובכת"י הקצר: מנשה ב')

(ח) נסי

(ט) אהרן א' (ובכת"י הקצר — חסר)

(י) מנחם

(יא) בנימן

(יב) אהרן ב'

(יג) יוסף — נשא את בת מלך האלאנים.

סבריאל

בנימן

אהרן

יוסף

נע"פ הנוסח המלא (ע' 31)

(א) סבריאל — שיש לזהות אותו עם בולן

או עם עובדיה.

(ב) חזקיה בנו.

יש לציין שהתגירותם של הכוזרים וקבלת היהדות על ידם לא היה מקרה בודד במועדו לגמרי: היהדות היתה נפוצה גם בקרב שבטים אחרים בקאוקז, ביחוד בקרב גרוזים וארמנים. שבט שלם, הקומיקים, מתיחסים למוצא יהודי, ושפתם הטאטית מעידה על קרבתם ליהודים ההרריים. דוגמה חשובה ביותר היא — התייחותם של מלכי האלאנים והקפצ'אקים, כפי שמרומז ב„תעודת קמברג“.

20. נדחי ישראל, שם, עמ' 221—211 והערה בעמ' 63; מסורת פרסית עתיקה היא המובאה אצל גריי ואינוסטרנאנצ'יב כי חורזם נוסדה על-ידי נארסה בנה של מלכה יהודיה, אשת מלך פרס אשר רוב החוקרים מזהים אותה עם שושנדוכת אשת יודיגרד הראשון (399—420). היא היתה בתו של ראש הגולה (מר כהנא, מר יימר, או מר זוטרא) ולה מיחסים את ייסודה של אצפהאן — „עיר היהודים“ ואת הקבר על שם אסתר ומרדכי שבהמדאן. מכל מקום, סיפור זה על ייסודה של העיר חורזם בידי בן היהודיה מעיר על כך, שכבר במאה החמישית היתה קיימת בה קהילה יהודית רבת השפעה ועיין: ק. אינוסטרנאנצ'יב: „או דומוסולמאנסקוי קולטורי חיווינסקווי אוזאזיססא“, ז'ורנאל מיניסטרסטווא נארודנובו פרוסוויאצ'אניא, 1911, עמ' 293—294 וכן לגריי The Jews in Pahlavi Literature. על השפעה יהודית חזקה מעידות גם המטבעות החורזמיות שלפני האיסלאם. עיין: ס. א. טולסטוב: מונאטי שאחוב דראוויאבו חורזומא, וויאסטניק דראוויני איסטוריאני 1938. Иностранцев: О домусульманской культуре хивинского оазиса, Журнал министерства народного просвещения 1911, 293—4. С. П. Толстов: Монеты шахов древнего Хорезма, Вестник древней истории, 1938

21. א. ג. פולאק: „כוזריה“ — תולדות ממלכה יהודית באירופה, תל-אביב תש"ג. ע"י מאמרי: „על חורזם והכוזרים“, „נדחי ישראל“, עמ' 211, וברוסית — מאמרי ס. פ. טולסטוב: «Древний Хорезм» 1942;

С. П. Толстов: Советская этнография по следам древне-хорезмийской цивилизации, Москва—Ленинград, 1948;

Монеты шахов древнего Хорезма, Вестник древней истории, 1938;

А. К. Коковцев: Еврейско-хоразарская переписка, Ленинград, 1932.

שבטי האלאנים ישבו אז בצפון קאוקז ובערבות שבין מורד הדניפר ודרום אוראל. ידוע שבמאות ה"ו-ח"ט סרו האלאנים למשמעת הכוזרים, והם אבות האוסיאטינים של זמננו. לפי תעודת קמבריג' זו באו האלאנים בימי המלך בנימן, אבי המלך אהרן ב' לעזרת הכוזרים, "כי מקצתם היו שומרים תורת היהודים". כל שאר המלכים נלחמו כולם בכוזריה: "ומלך אלן הלך על ארצם, ויכם מכה עד אין מרפא, ויגפם ה' לפני בנימן המלך". הלאה מסופר, אמנם, שמלך האלאנים הוסת אח"כ על ידי מלך יון להלחם באהרן, מלך הכוזרים, אולם מלך כוזר לקח אותו בשבי, ויקבלהו בכבוד, ויקח את בתו לאשה ליוסף בנו. יוסף זה, מחבר מכתב התשובה לחסדאי, היה יהודי נאמן, ומתוך העדות הנזכרת על היהדות בקרב האלאנים יש מקום להנחה, שגם מלך האלאנים היה יהודי או מתייחד²².

נסיון לכוונן ישוב יהודי אבטונומי נעשה גם בתקופה מאוחרת, בסוף המאה הי"ז, ונמשך עד סוף המאה הי"ח. המדובר הוא — בעולם החדש, באמריקה הדרומית. כוונתי למושבה או למדינה היהודית אשר נוסדה על ידי יהודים בסואנה אשר בגביניאה הצרפתית, סמוך לסורינאם ההולאנדית²³. פליטי אנוסי פורטוגל, אשר קנו להם שביטה במושבה ההולאנדית, תושבי פאראמאריבי, הם שהניחו יסוד לאי-הנשיא אשר בסואנה, והקימו שם עיר אבטונומית מוקפת יערות-עד וחפשית מעול זרים. הם שביראו את היער והכשירו את הקרקע, חרשו וזרעו, נטעו מטעים והקימו את עירם כעיר עצמאית, חיזקה וביצרה וסללו כבישים מסביב בתוך היער — בשנת 1670. ישוב זה שעסק בחקלאות ובמטעים, בניצול היערות ובמסחר, גדל ופרח במשך המאה הי"ח, ובשנת 1719 הכיל כבר עשרת אלפים נפש. אולם רוב הפועלים שהעסיקו בני סואנה היו עבדים כושים ומשקם נשען, כמו משקם של כל בני גביאנה בתקופה ההיא על עבודת אונס של עבדים, אולם העבדים הללו, שהיו נרכשים בשוק העולמי, השתמשו בכל הזדמנות לברוח, וקנו להם אחיזה ביערות העבותים, שם היו חיים ומשם מתנפלים על מטעי הלבנים לשם שוד ורצח. במקום הבורחים הובאו עבדים חדשים למלא את מקומם, אולם גם אלה היו בורחים לבסוף אל אחיהם בני גזעם, יושבי היערות, וכך הלך מספרם של העבדים הבורחים הלך וגדול, ויחד עם זה גברה הסכנה לישוב היהודי הלבן הבודד בקרב היערות. היהודים נלחמו באומץ רוח והקימו צבא ומבצרים מסביב, אולם הניתוק מהעולם הגדול בכלל והעולם היהודי ביחוד, והקדחת הממארת גרמו לא מעט להתמוטטותו של הישוב. כוחותיהם אפסו, ובסוף המאה הי"ח נעזבו המשקים של המתישבים ואף עיר הבירה נפלה בידי הכושים ונחרבה על רוב בניניה; רק בית-קברות עם מצבות ישנות, עם כתובות

22. על האלאנים ידוע לנו גם מפ"ר"ב מטודילה המוסר על קיום קהילות יהודיות באלאניה במחצית השנייה של המאה הי"ב.

כן ידוע על האוסיאטיים, צאצאיהם הישירים של האלאנים, שבקרבתם נשמרו עד היום כמה מנהגים יהודיים כגון מנהג היבום, וכמו כן ההפליה בין בני הנשים ובין בני הפלגשים — בניגוד לחוקי האיטלום. גם הקברים שבוארחניה סלטובו — לאלאנים ולבני האסטים או האיטלים, שאופיים הוא כוזרי בולט, מעידים על קרבתם של האלאנים לכוזרים, והחוקר פפאץ הביע את דעתו זמן רב לפני פרסומה של תעודת קמבריג' על תערובת יהודית-איראנית קדומה בקאוקז.

שבט הסואנטיים במרום הרי קאוקז, המדבר שפה קרובה לגרוזית, מקיים שמירת שבת עד זמננו, למרות שייכותם הפורמאלית לכנסיה הנוצרית.

אבן רוסתה מספר על מושל כיזאן או ג'ידאן, שהוא מתפלל עם שלוש הדתות — ביום ו', ביום השבת וביום א', לצאת ידי חובתו לכל הדעות, באשר עוד לא ברור לו, מה היא דת האמת, ומסעודי מזכיר מתיידיים בקרב שבט חרשי הברזל הדגסתיני "זאראגראן".

(ועי' פולאק עמ' 153—154)

תחילתם של האוסיאטינים היא בצפון, בבאסיון של התאָרְק, שם גר רובו של השבט, אולם מיעוטו היגר לדרום הקאוקז במשך המאות 16—18, והשפה השלטת בקרבם היא מיסודה שפת האלאנים. מספרם של האוסיאטינים בזמננו הוא 354,000. מאידך גיסא דוברים האזרביג'אנים, הניגאים והקומיקים בניבים תורכיים.

23. עי' מנורה — ירחון יהודי אנגלי, חוברת מארס 1928;

וכן: א. ראובני: עיר-מדינה יהודית בגויאנה, בוסתנאי תרצ"ב, גליונות מ' ומ"א; א. לזר: "גלות המתחטלת מאליה" (הבקר 14.9.51).

עבריות עליהן, מעידות על הישוב היהודי העצמאי אשר נתקיים כאן במשך תקופה שלמעלה ממאה שנה. גורלו הסופי של ישוב זה מזכיר להפליא את גורלו של הישוב היהודי האחר שהזכרנו לעיל — בקצה השני של כדור הארץ בקראנגאנור אשר במלאבאר.

ד

ממלכתיות יהודית בגולה נוצרה בשתי דרכים: (א) על ידי השפעתה המוסרית-דתית של היהדות על ראשי השלטון, עד כדי התייחסות שלמה; (ב) על ידי ריכוז המוני יהודים באחת הארצות ורכישת מעמד ממלכתי בה. במקרה הראשון נתקיימה התגיירותם של בני בית-המלכות, או הצבא והמעמדות השליטים, ולאחר זה של ההמונים, ותוספת של יסודות יהודיים היתה דבקה בהם; הדוגמא הבולטת לכך היא התגיירות מלכי חדייב במאה השנייה לפני הספירה, וכן התגיירות מלכי חמיאר וכוזריה. דוגמה מהסוג השני — מרידות האחים חסינאי וחנילאי, מריזוטרא ועובדיה אבו-עיסא וכן קיום שבטי ישראל בערב, בחיבר ובצפון מדינה, בחבש ובצפון אפריקה; וכן השגת סטאטוס ממלכתי על ידי הקולוניה היהודית שבקראנגאנור שבמלאבאר (הודו) ובתקופה מאוחרת — במאה הי"ח מקרה דומה בקולוניה היהודית שבסורינאם ההולאנדית. במקרים כאלה נוספים ליהודים גם מתגיירים.

במשך הגלות הארוכה עלה בידי היהודים במקרים מסויימים להגיע לידי אחריות לגורלה של מדינה, ותהליך זה נמשך תמיד כמה דורות. אופייני הוא במקרים אלה חזיון ההתייחסות והסתפחותם של גרים על קהל עדת ישראל — אולם אף בעזרת גרייהצדק הללו לא הצליחו היהודים מעולם ליהפך לרוב ותמיד — בכל המקרים — אף בהיותם בשלטון נשארו מיעוט.

הדבר האופייני בכל המקרים הוא שהגורם המקשר את המדינה המתיהדת בגולה — היה הדת, לא הגזע ואף לא הלשון. ההתגיירות פתחה פתח רחב לכל הגזעים להסתפח על עדת ישראל: בחדייב — היו אלה פרתיים, כורדים ופרסים; בתדמור — משבטי ערב; בכוזריה — כוזרים, סלבים ומונגולים; בחיבר — ערבים; בחבש — כושים וחבשים; במלאבאר — הודים; בצפון אפריקה — בארביארים; בסורינאם — עבדים כושים. לשונותיהם של אלה נשארו בפיהם גם לאחר ההתייחסות: בחבש — הגעזית, בכוזריה — הלשונות שהיו מהלכות בשטח כוזריה וכו'. העברית נתקבלה רק בקרב שדרות דקות — שדרות השליטים. רק הדת היא שקשרה את האלימנטים השונים בינם לבין עצמם, ושימשה קשר ביניהם ובין שאר בית-ישראל אשר מחוץ למדינה הנדונה. היהודים הגזעיים נמצאו, איפוא, במצב של מיעוט, הניתן ללחץ התרבותי והכלכלי של הרוב, שיהדותו היתה אידיאולוגית בלבד.

כתוצאה מזה בא תמיד — בהקדם או במאוחר — קצה הפטאלי של המדינה היהודית שבגולה: הבידוד על ידי הסביבה העוינת והאויבת — מצד אחד, ומאידך גיסא — הניתוק מגוף האומה ותפוצותיה שבשאר גלויות גרמו לכך, כי בשעת מלחמה נשארה הממלכה היהודית לבדה „כמלונה במקשה — כעיר נצורה“. כך קרה בשעתן למדינות היהודיות החזקות בערב כגון חמיאר וחיבר, והשבטים שבצפון אפריקה; כך קרה לכוזריה וכן למלכות הפלשים בחבש. במקרים אחרים מרד הרוב הבלתי ישראלי והבלתי יהודי במיעוט היהודי השליט ופרק את עולו — בסורינאם ובמדינת היהודים שבואדי דרעה שבהרי האטלס, וכנראה כך היה גם בימי קדם בחדייב. דם חדש לא נתוסף, אלימנט יהודי לא נצטרף מבחוץ — וכתוצאה מזה — בשעה שהאסון פגע בממלכה יהודית שבגולה — גרם לעזיבה ולבריחה מן הארץ. לפעמים נשארה מסורת עמומה, כמו בקרב הגרים הסובוטניקים שבקאוקז ועל גדות הוולגה שהם צאצאי הכוזרים, או למשל המסורת בידי שרידי יהודי חיבר שבארץ-ישראל ואצל כמה שבטים אפגיניים וכורדיים שבחור"ל. אולם במסורת היהודית ובתעודות יהודיות לא נשאר כמעט זכר למאבק הגבורה של לוחמי החירות במדינות היהודיות בגולה כפי שנשאר ממגיני ירושלים, מצדה וביתר, ואלמלא מקורות זרים שנתגלו בתקופה מאוחרת למדי, כגון מכתבי הכמרים הנוצרים, או קטעי „כתבי דחמיר“ וכדומה היו פרשיות אלו נשארות סתומות וחתומות בפנינו לגמרי עד היום הזה.